TILNING IJTIMOIY TABIATI VA JAMIYAT HAYOTIDAGI BOSHQARUVCHI ROLI

Mannobjonova Xusnidaxon Xursanali qizi
Tashkilot: Andijon davlat chet tillar instituti. Xorijiy filalogiya va turizm fakulteti.
101- koreys guruh 1-kurs talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23845170

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada tilning ijtimoiy tabiati, uning jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy munosabatlar, madaniy qadriyatlar va jamoaviy ongni shakllantirishdagi o‘rni tahlil qilinadi. Til insonlar o‘rtasidagi axborot almashish vositasi bo‘lish bilan birga, ijtimoiy tajribani avloddan avlodga yetkazish, jamiyatda mavjud me’yor va qadriyatlarni mustahkamlash hamda ijtimoiy jarayonlarni muvofiqlashtirishga xizmat qilishi asoslanadi. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini sotsiolingvistika, ijtimoiy semiotika va tanqidiy diskurs tahliliga oid ilmiy qarashlar tashkil etadi. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, qiyosiy yondashuv va nazariy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tahlil natijalari tilning kommunikativ, madaniy, identifikatsion va ijtimoiy-me’yoriy vazifalari o‘zaro bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. Shuningdek, til va hokimiyat munosabatlari, til siyosati, globallashuv hamda raqamli kommunikatsiyaning til rivojiga ta’siri ko‘rib chiqiladi. O‘zbekiston sharoitida davlat tilini rivojlantirish bilan bir qatorda mamlakatda yashovchi boshqa millat va elatlarning tillariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish muhimligi ta’kidlanadi. Maqola yakunida tilning ijtimoiy imkoniyatlarini rivojlantirishga qaratilgan nazariy va amaliy tavsiyalar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: tilning ijtimoiy tabiati, sotsiolingvistika, ijtimoiy munosabatlar, til va hokimiyat, til siyosati, milliy o‘zlik, madaniy meros, diskurs, raqamli kommunikatsiya.

ABSTRACT. This article examines the social nature of language and its role in societal development, social relations, cultural values, and collective consciousness. Language is considered not only a means of communication but also a mechanism through which social experience is transmitted across generations, shared norms and values are maintained, and social processes are coordinated. The theoretical and methodological framework draws on sociolinguistics, social semiotics, and critical discourse analysis. The study employs a review of scholarly literature, comparative analysis, and theoretical synthesis. The findings indicate that the communicative, cultural, identity-related, and social-regulatory functions of language are closely interconnected. The article also explores the relationship between language and power, language policy, globalization, and the influence of digital communication on linguistic development. In the context of Uzbekistan, the importance of developing the state language while respecting the languages of other ethnic groups living in the country is emphasized. The article concludes with theoretical and practical recommendations for strengthening the social functions of language and promoting inclusive communication.

Keywords: social nature of language, sociolinguistics, social relations, language and power, language policy, national identity, cultural heritage, discourse, digital communication.

АННОТАЦИЯ.В статье рассматриваются социальная природа языка и его роль в развитии общества, формировании социальных отношений, культурных ценностей и коллективного сознания. Язык анализируется не только как средство коммуникации, но и как механизм передачи социального опыта между поколениями, сохранения общественных норм и ценностей, а также

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

координации социальных процессов. Теоретико-методологическую основу исследования составляют научные подходы социолингвистики, социальной семиотики и критического дискурс-анализа. В работе применяются анализ научной литературы, сравнительный подход и теоретическое обобщение. Результаты анализа показывают, что коммуникативная, культурная, идентификационная и социально-регулятивная функции языка тесно взаимосвязаны. Особое внимание уделяется отношениям между языком и властью, языковой политике, глобализации и влиянию цифровой коммуникации на развитие языка.

На примере Узбекистана подчёркивается необходимость развития государственного языка при одновременном уважении к языкам других национальностей и этнических групп, проживающих в стране. В заключительной части предлагаются теоретические и практические рекомендации по укреплению общественных функций языка и развитию инклюзивной коммуникации.

Ключевые слова: социальная природа языка, социолингвистика, социальные отношения, язык и власть, языковая политика, национальная идентичность, культурное наследие, дискурс, цифровая коммуникация.

KIRISH. Til insoniyat jamiyatining shakllanishi, taraqqiyoti va uzluksiz mavjud bo‘lishini ta’minlovchi muhim ijtimoiy hodisalardan biridir. Inson o‘z fikrini ifodalash, boshqalarning qarashlarini anglash, tajriba almashish va ijtimoiy muhitda faoliyat yuritish jarayonida tildan foydalanadi. Til orqali nafaqat kundalik axborot almashinuvi amalga oshadi, balki tarixiy xotira, madaniy meros, ijtimoiy qadriyatlar va jamoaviy tasavvurlar ham shakllanadi hamda avlodlarga yetkaziladi. Shu sababli tilni faqat grammatik qoidalar va tovushlar tizimi sifatida emas, balki jamiyat bilan uzviy aloqada rivojlanadigan murakkab ijtimoiy tizim sifatida o‘rganish zarur.

Tilning ijtimoiy tabiati uning jamiyat ehtiyojlari bilan bog‘liqligida namoyon bo‘ladi. Har bir til muayyan tarixiy sharoitda rivojlanadi, jamiyat a’zolari o‘rtasidagi munosabatlar ta’sirida boyiydi va yangi kommunikativ vazifalarni bajarishga moslashadi. Jamiyatda yuz beradigan siyosiy, iqtisodiy, madaniy va texnologik o‘zgarishlar tilning lug‘at tarkibi, nutq uslublari va qo‘llanish doirasiga ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, til ham insonlarning voqelikni talqin qilishiga, ijtimoiy hodisalarni tushunishiga va o‘zaro munosabatlarni tashkil etishiga ta’sir qiladi.

M. A. K. Halliday tilni ijtimoiy ma’nolarni shakllantirish va ifodalash bilan bog‘liq semiotik tizim sifatida talqin qiladi. Uning yondashuvida tilning mazmuni real ijtimoiy vaziyatlar bilan chambarchas bog‘langan. Pierre Bourdieu esa tilning ijtimoiy amaliyotdagi o‘rnini tahlil qilib, nutqning ta’siri faqat lingvistik shaklga emas, balki so‘zlovchining ijtimoiy mavqei, muhit va muloqot sharoitlariga ham bog‘liqligini ko‘rsatadi. Ushbu nazariy qarashlar tilning jamiyatdagi vazifalarini kengroq tushunishga yordam beradi.

Mavzuning dolzarbligi globallashuv va raqamli kommunikatsiya sharoitida yanada ortmoqda. Internet, ijtimoiy tarmoqlar, sun’iy intellektga asoslangan vositalar va xalqaro axborot almashinuvi tillarning qo‘llanish doirasini kengaytirmoqda. Biroq ushbu jarayonlar bilan bir qatorda ayrim tillarning raqamli muhitda yetarlicha namoyon bo‘lmasligi, lingvistik tengsizlik, noto‘g‘ri axborot tarqalishi va milliy til me’yorlariga munosabat kabi masalalar ham yuzaga kelmoqda.

O‘zbekiston sharoitida tilning ijtimoiy vazifalarini o‘rganish alohida ahamiyatga ega. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasida o‘zbek tili davlat tili sifatida belgilangan. Shu bilan birga, mamlakatda yashovchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlari va an’analariga hurmat bilan munosabatda bo‘lish hamda ularning rivojlanishi uchun sharoit yaratish tamoyili mustahkamlangan. Bu

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

holat davlat tilining rivoji va ko‘p tilli ijtimoiy muhit o‘rtasidagi munosabatlarni ilmiy o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.
Tadqiqotning maqsadi tilning ijtimoiy tabiatini nazariy jihatdan tahlil qilish, uning jamiyat hayotidagi boshqaruvchi va muvofiqlashtiruvchi vazifalarini aniqlash hamda zamonaviy sharoitda tilning ijtimoiy ahamiyatini ochib berishdan iborat.
Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:
1. Tilning ijtimoiy hodisa sifatidagi mohiyatini izohlash.
2. Til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish.
3. Tilning ijtimoiy munosabatlarni shakllantirish va muvofiqlashtirishdagi rolini aniqlash.
4. Til va hokimiyat o‘rtasidagi aloqalarni ilmiy qarashlar asosida o‘rganish.
5. O‘zbek tilining jamiyat hayotidagi o‘rni va til siyosatining ahamiyatini ko‘rib chiqish.
6. Globallashuv va raqamli kommunikatsiyaning til rivojiga ta’sirini baholash.
7. Tilning ijtimoiy vazifalarini rivojlantirishga qaratilgan tavsiyalar ishlab chiqish.
Tadqiqot obyekti — tilning jamiyat hayotida qo‘llanishi va ijtimoiy munosabatlar bilan o‘zaro aloqasi.

Tadqiqot predmeti — tilning kommunikativ, madaniy, identifikatsion, ijtimoiy-me’yoriy va ta’sir ko‘rsatuvchi vazifalari.
Maqolaning ilmiy ahamiyati tilning ijtimoiy vazifalarini o‘zaro bog‘liq tizim sifatida izohlash, uning jamiyat hayotidagi boshqaruvchi rolini nazariy jihatdan yoritish va zamonaviy kommunikatsiya sharoitida yuzaga kelayotgan muammolarni umumlashtirish bilan belgilanadi.
1. TILNING IJTIMOIY TABIATI VA UNING MOHIYATI
Tilning ijtimoiy tabiati tilning insonlar o‘rtasidagi hamkorlik, muloqot va umumiy faoliyat jarayonida shakllanishi hamda rivojlanishi bilan izohlanadi. Til inson tomonidan yaratilgan va jamiyat tomonidan qo‘llanadigan belgilar tizimi bo‘lib, uning asosiy birliklari umumiy ijtimoiy tajriba orqali mazmun kasb etadi. So‘zlar va grammatik shakllar o‘z-o‘zidan emas, balki ma’lum til jamoasi tomonidan qabul qilingan me’yorlar asosida tushuniladi.
Tilning ijtimoiy mohiyatini anglash uchun uning individual va jamoaviy jihatlarini farqlash lozim. Individual nutq muayyan insonning fikri, tajribasi va kommunikativ maqsadini ifodalaydi. Biroq individual nutq ham umumiy til qoidalari, jamiyatda shakllangan ma’nolar va muloqot me’yorlariga tayanadi. Demak, shaxs tildan foydalanish orqali jamiyat bilan aloqa o‘rnatadi, jamiyat esa til orqali o‘z tajribasini saqlaydi va uzatadi.
Tilning rivojlanishi tarixiy jarayon hisoblanadi. Jamiyatda yangi kasblar, texnologiyalar, ijtimoiy munosabatlar va madaniy hodisalar paydo bo‘lganda, ularni ifodalash uchun yangi so‘zlar va terminlar shakllanadi. Ayrim so‘zlar esa vaqt o‘tishi bilan ma’no o‘zgarishiga uchraydi. Bu hodisalar tilning jamiyatdagi o‘zgarishlarga moslashuvchanligini ko‘rsatadi.
Sotsiolingvistika til va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganuvchi fan sifatida ushbu jarayonlarni turli jihatlardan tahlil qiladi. U til variantlari, shevalar, ijtimoiy guruhlar nutqi, til tanlovi, ko‘p tillilik va til siyosati kabi masalalarni qamrab oladi. William Labovning tadqiqotlari til o‘zgarishi va ijtimoiy tabaqalanish o‘rtasidagi munosabatlarni o‘rganishda muhim o‘rin tutadi.

Tilning ijtimoiy tabiatini faqat uning tashqi omillarga bog‘liqligi bilan cheklab bo‘lmaydi. Til jamiyatdagi o‘zgarishlarni aks ettirish bilan birga, insonlarning o‘zaro hamkorlik qilish imkoniyatlarini ham kengaytiradi. Shu sababli til va jamiyat munosabatlari bir tomonlama emas, balki o‘zaro ta’sirga asoslangan jarayon sifatida qaralishi lozim.
2. TIL, TAFAKKUR VA MADANIYAT O‘RTASIDAGI MUNOSABAT

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Til, tafakkur va madaniyat insonning ijtimoiy hayotida o‘zaro chambarchas bog‘langan tushunchalardir. Inson til yordamida fikrlarini ifodalaydi, tushunchalarni nomlaydi, tajribasini tartibga soladi va boshqalarning qarashlarini anglaydi. Madaniyat esa ushbu jarayonlarga mazmun beruvchi tarixiy tajriba, qadriyatlar, urf-odatlar va ramzlar tizimini o‘z ichiga oladi.
Til va tafakkur munosabati tilshunoslik hamda falsafada uzoq vaqt davomida muhokama qilingan. Ayrim nazariy yondashuvlarda tilning inson dunyoqarashiga ta’siri alohida ta’kidlanadi. Biroq til inson tafakkurini to‘liq belgilaydi, degan qat’iy xulosadan ehtiyot bo‘lish lozim. Insonlar turli tillarda so‘zlashgan holda ham murakkab tushunchalarni anglay oladi. Shuning uchun tilning tafakkurga ta’sirini mutlaq cheklov sifatida emas, balki ayrim tushunchalarni ifodalash, tasniflash va talqin qilishga ta’sir etuvchi omil sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq.

Madaniy qadriyatlarning tilda aks etishi maqollar, iboralar, marosimlar bilan bog‘liq so‘zlar, xalq og‘zaki ijodi va adabiy asarlarda yaqqol namoyon bo‘ladi. Masalan, o‘zbek tilidagi kattalarga hurmat, mehmondo‘stlik, oila va jamoaga munosabatni ifodalovchi ko‘plab iboralar milliy madaniy tajribaning muhim qismini tashkil etadi. Ularning mazmunini tushunish uchun nafaqat lug‘aviy ma’noni, balki tegishli ijtimoiy va madaniy kontekstni ham hisobga olish zarur.
Til madaniy xotiraning saqlanishiga xizmat qiladi. Tarixiy hujjatlar, dostonlar, xalq qo‘shiqlari, yozma adabiyot va kundalik nutq orqali avlodlar o‘rtasida ma’naviy aloqa yuzaga keladi. Tilning zaiflashuvi yoki muayyan sohalarda qo‘llanishining qisqarishi madaniy bilimlarni uzatish imkoniyatlariga ham ta’sir qilishi mumkin.

Shu bilan birga, til madaniyatni o‘zgarmas holda saqlovchi vosita emas. Har bir avlod mavjud merosni qayta talqin qiladi, yangi tushunchalarni yaratadi va tilga yangi ma’nolar olib kiradi. Demak, til madaniy davomiylikni ta’minlash bilan bir qatorda yangilanish va ijodkorlik uchun ham sharoit yaratadi.
3. TILNING IJTIMOIY MUNOSABATLARNI SHAKLLANTIRISHDAGI ROLI
Jamiyatdagi munosabatlarning katta qismi muloqot orqali shakllanadi va davom etadi. Oila, ta’lim, mehnat, davlat boshqaruvi va jamoat hayotida insonlar o‘zaro fikr almashish, kelishuvga erishish, topshiriq berish, muammolarni muhokama qilish va qarorlar qabul qilish uchun tildan foydalanadilar. Muloqotning samaradorligi faqat xabar mazmuniga emas, balki uning qanday shaklda ifodalanganiga ham bog‘liq. Bir xil mazmundagi fikr turli ohang, murojaat shakli yoki so‘z tanlovi orqali hurmat, norozilik, ishonch yoki befarqlikni anglatishi mumkin. Shu sababli nutqning ijtimoiy vazifasini tushunishda vaziyat, ishtirokchilarning o‘zaro munosabati va muloqot maqsadi hisobga olinishi lozim.
Til ijtimoiy me’yorlarni o‘zlashtirishda ham muhim ahamiyatga ega. Bolalar oila va ta’lim muhitida murojaat qilish, fikr bildirish, navbat kutish, kelishmovchilikni muhokama qilish va boshqalarning fikrini tinglash kabi ko‘nikmalarni egallaydilar. Bu jarayonda til nafaqat ma’lumot beradi, balki ijtimoiy xulq-atvorni tashkil etishda ham ishtirok etadi.
Ta’lim muassasalarida til bilimlarni o‘zlashtirish, o‘qituvchi va talaba o‘rtasida aloqa o‘rnatish, baholash mezonlarini tushuntirish va ilmiy fikrlashni rivojlantirish vositasi hisoblanadi. Ta’lim tilining tushunarli bo‘lishi o‘quvchilarning bilim olish imkoniyatlariga ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ta’lim jarayonida aniq, izchil va o‘quvchilarning tayyorgarlik darajasiga mos tildan foydalanish muhimdir.
Tilning ijtimoiy munosabatlardagi vazifasi kelishmovchiliklarni hal qilishda ham ko‘rinadi. Dalillarni tushunarli bayon etish, qarama-qarshi fikrlarni tinglash va murosaga yo‘naltirilgan muloqot ijtimoiy hamkorlikni kuchaytiradi. Aksincha, kamsituvchi, tajovuzkor yoki manipulyativ nutq ijtimoiy ziddiyatlarni kuchaytirishi mumkin.
Shunday qilib, til ijtimoiy aloqalarni shunchaki aks ettirmaydi. U insonlarning o‘zaro munosabatlarini amalga oshirish, muvofiqlashtirish va qayta shakllantirish jarayonining faol tarkibiy qismi hisoblanadi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

4. TILNING JAMIYAT HAYOTIDAGI BOSHQARUVCHI VA MUVOFIQLASHTIRUVCHI VAZIFASI

Tilning boshqaruvchi roli jamiyatdagi faoliyatni tashkil etish, me’yorlarni ifodalash, qarorlarni yetkazish va jamoaviy harakatlarni muvofiqlashtirish imkoniyatida namoyon bo‘ladi. Bu yerda “boshqaruvchi rol” tushunchasi tilning mustaqil ravishda jamiyatni boshqarishi degani emas. Aksincha, til ijtimoiy institutlar, insonlar va tashkilotlar faoliyatida maqsadlarni ifodalash hamda muayyan xatti-harakatlarni muvofiqlashtirish vositasi sifatida talqin qilinadi.
Huquqiy hujjatlar, qonunlar, qarorlar va rasmiy ko‘rsatmalar til yordamida shakllantiriladi va jamiyat a’zolariga yetkaziladi. Bunday matnlarda terminlarning aniqligi, jumlalarning tushunarliligi va mazmunning izchilligi muhim ahamiyatga ega. Noaniq ifodalangan talablar turlicha talqin qilinishi, noto‘g‘ri tushunish va amaliy muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Ta’lim tizimida ham til muvofiqlashtiruvchi vazifani bajaradi. O‘quv dasturlari, darsliklar, topshiriqlar va baholash mezonlari bilim olish jarayonini tashkil etadi. Ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarida esa yo‘riqnomalar, shartnomalar, hisobotlar hamda og‘zaki ko‘rsatmalar jamoaviy faoliyatning tartibli amalga oshirilishiga yordam beradi.
Tilning boshqaruvchi imkoniyatlari ommaviy axborot vositalarida ham ko‘zga tashlanadi. Yangiliklar, tahliliy maqolalar, ommaviy murojaatlar va jamoatchilik muhokamalari orqali muayyan masalalarga e’tibor qaratiladi, hodisalar talqin qilinadi va jamoaviy qarashlar shakllanishiga ta’sir ko‘rsatiladi. Biroq axborotning ta’siri auditoriyaning bilim darajasi, manbaga bo‘lgan ishonchi va ijtimoiy sharoit bilan ham belgilanadi.
Til orqali muvofiqlashtirish samarali bo‘lishi uchun axborot ochiq, aniq va tushunarli bo‘lishi kerak. Fuqarolarning huquqiy, ta’limiy va ijtimoiy axborotdan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish tilning ijtimoiy vazifalarini yanada samarali amalga oshirishga yordam beradi.

5. TIL, HOKIMIYAT VA IJTIMOIY MAFKURA

Til va hokimiyat o‘rtasidagi munosabatlar sotsiolingvistika, sotsiologiya va tanqidiy diskurs tahlilining muhim yo‘nalishlaridan biridir. Til orqali insonlar o‘z fikrlarini ifodalash bilan birga, ijtimoiy mavqe, vakolat, bilim va obro‘ni ham namoyon qiladilar. Muayyan vaziyatda kimning fikri tinglanishi, qaysi nutq shakli rasmiy deb tan olinishi va qaysi til variantining nufuzli hisoblanishi ijtimoiy sharoitlarga bog‘liq bo‘lishi mumkin.
Pierre Bourdieu tilning ijtimoiy amaliyotini tahlil qilishda “lingvistik bozor” va “ramziy hokimiyat” tushunchalariga e’tibor qaratadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, nutqning ta’siri faqat grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzilganiga bog‘liq emas. So‘zlovchining mavqei, uning vakolati, auditoriyaning munosabati va muloqot amalga oshayotgan muhit ham nutqning qabul qilinishiga ta’sir ko‘rsatadi.
Masalan, bir xil mazmundagi fikrni mutaxassis, davlat vakili, o‘qituvchi yoki oddiy fuqaro bildirganda, tinglovchilar uni turlicha baholashi mumkin. Bu farq fikrning mazmuni bilangina emas, balki so‘zlovchiga berilgan ijtimoiy vakolat va ishonch bilan ham bog‘liq.
Norman Faircloughning tanqidiy diskurs tahlili yondashuvi til, ijtimoiy amaliyot va hokimiyat munosabatlarini o‘rganishga imkon beradi. Diskurs tahlili matnlarda muayyan guruhlar qanday tasvirlanishi, qaysi fikrlar markazga chiqarilishi va qaysi qarashlar chetda qolishini aniqlashga yordam beradi. Shu bilan birga, har qanday matnni oldindan manipulyativ deb baholash to‘g‘ri emas. Uning maqsadi, yaratilish sharoiti va auditoriyaga ta’siri dalillar asosida o‘rganilishi kerak.
Til ijtimoiy tenglik yoki tengsizlikni mustahkamlashda ham ishtirok etishi mumkin. Masalan, ma’lum til variantida so‘zlaydigan insonlarning nutqi muntazam ravishda kamsitilsa yoki ayrim guruhlarning fikr bildirish imkoniyatlari cheklansa, bu holat ijtimoiy ishtirokga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Aksincha,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

turli guruhlarning fikrini tinglash, tushunarli rasmiy axborot berish va hurmatga asoslangan muloqot ijtimoiy ishonchni mustahkamlashi mumkin.

Demak, til va hokimiyat munosabatlarini tahlil qilish tilning nafaqat kommunikativ, balki ijtimoiy va siyosiy ahamiyatini ham ochib beradi.

6. O‘ZBEK TILINING JAMIYAT HAYOTIDAGI O‘RNI VA TIL SIYOSATI

O‘zbek tili O‘zbekistonning davlat tili sifatida mamlakat ijtimoiy, madaniy, ta’limiy va rasmiy hayotida muhim o‘rin tutadi. Uning rivojlanishi milliy madaniy merosni saqlash, ilm-fan va ta’limni rivojlantirish, davlat idoralari faoliyatida tushunarli muloqotni ta’minlash hamda jamiyatning turli qatlamlari o‘rtasida aloqa o‘rnatish bilan bog‘liq.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasi davlat tilining maqomini belgilaydi va mamlakatdagi boshqa millat hamda elatlarning tillari, urf-odatlari va an’analariga hurmat bilan munosabatda bo‘lishni nazarda tutadi. Bu tamoyil til siyosatini faqat bitta tilning rivoji bilan cheklamasdan, turli tillarning ijtimoiy hayotdagi o‘rnini ham hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Davlat tilining rivojlanishi uning barcha sohalarda zamonaviy ehtiyojlarga mos ravishda qo‘llanishini talab qiladi. Xususan, ilmiy terminologiya, oliy ta’lim, axborot texnologiyalari, huquq, tibbiyot va iqtisodiyot sohalarida o‘zbek tilidagi sifatli manbalar va tushunarli matnlar yaratish muhimdir. Terminlarni shakllantirishda izchillik, ilmiy asoslanganlik va amaliy foydalanish imkoniyati hisobga olinishi lozim.

Til siyosatining samaradorligi faqat huquqiy hujjatlarning mavjudligi bilan belgilanmaydi. Tilni o‘rganish imkoniyatlari, sifatli darsliklar, ilmiy nashrlar, tarjima faoliyati, raqamli resurslar va mutaxassislar tayyorlash tizimi ham katta ahamiyatga ega. Davlat tili turli kasbiy va ilmiy sohalarda samarali qo‘llanishi uchun zarur terminologik hamda texnologik infratuzilma rivojlantirilishi kerak. Ko‘p tillilik sharoitida tillar o‘rtasidagi munosabatlarni to‘g‘ri tashkil etish ham muhimdir. Bir nechta tilni bilish ta’lim, xalqaro hamkorlik va madaniyatlararo muloqot uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Shu bilan birga, davlat tilining rivojlanishi va boshqa tillarga hurmat bir-biriga zid jarayonlar sifatida qaralmasligi lozim. Ularni o‘zaro to‘ldiruvchi ijtimoiy vazifalar doirasida rivojlantirish mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, o‘zbek tilining mavqeini mustahkamlash, ilmiy va raqamli imkoniyatlarini kengaytirish hamda ko‘p tilli muloqot madaniyatini rivojlantirish jamiyat taraqqiyotining muhim yo‘nalishlaridan hisoblanadi.

Tahlil natijalaridan kelib chiqib, quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Ta’lim sohasida: o‘quvchilarda ravon nutq, tanqidiy fikrlash, matnni tahlil qilish va hurmatga asoslangan muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish.
2. Davlat boshqaruvida: rasmiy hujjatlar va jamoatchilik uchun mo‘ljallangan axborotning aniq, tushunarli va izchil tilda yozilishini ta’minlash.
3. Ilm-fanda: o‘zbek tilidagi ilmiy terminologiyani takomillashtirish, sifatli ilmiy tarjimalar va ochiq elektron resurslarni ko‘paytirish.
4. Raqamli muhitda: o‘zbek tilidagi raqamli korpuslar, lug‘atlar, nutqni tanish va avtomatik tarjima vositalarini rivojlantirish.
5. Madaniy sohada: xalq og‘zaki ijodi, tarixiy matnlar va adabiy merosni raqamlashtirish hamda kelajak avlodlarga yetkazish.
6. Ko‘p tilli muhitda: davlat tilini rivojlantirish bilan birga, boshqa tillarga hurmat va madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini mustahkamlash.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

7. Ommaviy kommunikatsiyada: axborotning ishonchliligini tekshirish, kamsituvchi nutqning oldini olish va mas’uliyatli til qo‘llanishini rag‘batlantirish.

XULOSA. Xulosa qilib aytganda, tilning jamiyat hayotidagi boshqaruvchi roli uning insonlar faoliyatini tashkil etish, ijtimoiy me’yorlarni ifodalash, madaniy merosni saqlash va jamoaviy munosabatlarni muvofiqlashtirish imkoniyatlarida namoyon bo‘ladi. Biroq tilning ta’siri jamiyatdagi boshqa institutlar va ijtimoiy sharoitlardan ajralgan holda mavjud bo‘lmaydi. Shuning uchun til va jamiyat munosabatlarini kompleks o‘rganish nazariy tilshunoslik, sotsiolingvistika, ta’lim, madaniyat va zamonaviy kommunikatsiya sohalari uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Kelgusidagi tadqiqotlarda turli ijtimoiy guruhlar nutqini, ta’lim va davlat boshqaruvidagi til amaliyotini, ommaviy axborot vositalaridagi diskursni hamda raqamli platformalarda o‘zbek tilining qo‘llanishini empirik ma’lumotlar asosida o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Bunday tadqiqotlar tilning jamiyatdagi real ta’sir mexanizmlarini aniqroq tushunish va amaliy tavsiyalarni dalillar bilan mustahkamlashga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili (Fonetika). — Toshkent: Fan va texnologiya, 2005.
2. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. — Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2002.
3. Qurbonova M. O‘zbek yozuvi tarixi va grafikasining nazariy asoslari. — Toshkent: Universitet, 2014.
4. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. — Toshkent: Fan, 2002.
5. Mahmudov N. Tilning jamiyatdagi vazifasi va o‘zbek alifbosi masalalari. — Toshkent: Ma’naviyat, 2019.
6. Karimov S. O‘zbek grafikasi va imlo qoidalari. — Toshkent: Akademnashr, 2021.
7. Boduen de Kurtene I.A. Izbrannye trody po obshchemu jazykoznaniju. — Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR, 1963.
8. Boltayev M. Hozirgi o‘zbek tilida fonologik tizim va grafema munosabatlari. — Toshkent: Fan, 2018.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.